

LOCUIRE, MUNCĂ ȘI DEZVOLTARE ÎN ROMÂNIA POSTBELICĂ: SCHIȚĂ PENTRU O CERCETARE INTERDISCIPLINARĂ A ORAȘULUI INDUSTRIAL (1945-1989)

Mara Mărginean*

Abstract: *Building on extensive scholarly production, this study proposes a reading of the long-term social effects of the spatial and labor policies that underpinned the development project adopted by the communist regime after 1945. This paper problematizes the changes in the urban-industrial environment resulting from the Romanian state's efforts to promote the country's industrialization. It aims to show the successive stages in which Romania gave social content to the economic measures adopted. The analysis begins with a brief discussion of the development of the building materials industry to show how various economic constraints influenced the dynamics of the space in Romania. It highlights the successive phases of restructuring the built fabric from small urban cores during the first post-war decade to networks of more or less modernized localities in the years of late socialism. Without ignoring the peculiarities, excesses, and nonsense that characterized many of the economic decisions of the communist leadership in these decades, the article shows how Romania, oscillating between proximity to the Soviet Union and the pursuit of European modernity, experienced the changes of the post-war period not only as part of a natural transformation of industrial society in relation to the increasingly complex demands of the workforce but also as an illustration of the local impact of global economic dynamics.*

Keywords: Romania, urban, industry, development, growth, global.

Conform statisticilor oficiale, în România între 1948 și 1989 s-au construit din fondurile statului aproape 2,5 milioane apartamente în urban și 500,000 în rural. De asemenea, în aceeași perioadă, alte 2,5 milioane de locuințe s-au finalizat din fondurile private ale populației, majoritatea (aproximativ 2 milioane) în mediul rural¹. Din multe puncte de vedere, astfel de cifre sunt

* Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca; e-mail: maramarginean@yahoo.com

¹ Vezi Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul Statistic al României* [infra: ASR, deopotrivă în corpul capitolului și în notele de subsol], București, 1990, p. 540-43. Dincolo de numărul important de unități finalizate, regimul comunist este bine-cunoscut și pentru politicile sistematice de demolare a clădirilor vechi, cu precădere în anii 1980, ca parte a unui demers mult mai amplu de restructurare a centrelor civice. Deși impactul real al acestor acțiuni nu este deocamdată cunoscut, cercetătorii rămânând captivi într-o retorică anti-comunistă care se limitează la a consemna distrugerile fără a furniza informații despre gradul de degradare al clădirilor demolate sau despre durabilitatea materialelor din care au fost construite, cert este că între 1980 și 1989 s-au demolat aproximativ 127.000 de

impresionante. Acestea ilustrează nu doar extinderea semnificativă a stocului de locuințe, dar și potențialul modernizator pe care programele constructive l-au avut pentru societatea românească. Spre deosebire de anii de dinainte de 1945, când majoritatea locuințelor celor mulți erau realizate din chirpici sau din diverse materiale mai puțin durabile, noile ansambluri rezidențiale erau dovada progresului tehnologic semnificativ al industriei materialelor de construcții și al inovațiilor urbanistice recente. Printre câștigurile incontestabile pe care locuințele finalizate în perioada postbelică le-au asigurat locatarilor putem menționa accesul la apă curentă, canalizare, încălzire pe timpul iernii, sau iluminat electric, precum și îmbunătățirea confortului cotidian prin soluții de mobilier adecvate și dotări tehnologice². Însă, contextualizarea acestor date în funcție de transformările macro-economice și sociale de după 1945 aduce în prim-plan un tablou mult mai complicat. Se știe, de exemplu, că între 1948 și 1989 populația țării a crescut de la 15,8 milioane la 23 de milioane, această evoluție fiind o consecință a creșterii speranței medii de viață de la 47 la 71 de ani³, și a politicilor pronataliste impuse de liderii politici după 1966⁴. În egală măsură, însă, programele de industrializare și urbanizare implementate de către liderii comuniști după 1948 au determinat migrația masivă a forței de muncă din rural în urban și, implicit, restructurări notabile ale țesutului socio-

locuințe deopotrivă în urban și în rural. Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, București, Edit. Expert, 1993, p. 51.

- ² Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică: România 1954–1966*, București, Edit. Simetria, 2015.
- ³ Ca urmare a investițiilor masive în extinderea infrastructurii medicale și a serviciilor de asistență socială, România a înregistrat una din cele mai spectaculoase creșteri a speranței de viață în perioada postbelică comparat cu restul țărilor Europene. Aceste evoluții, însă, sunt importante mai degrabă pentru că documentează progresul intern al sistemului medical și de asistență socială în raport cu realitatea interbelică, când România înregistra una din cele mai mari rate ale mortalității infantile cumulate cu valori îngrijorătoare ale sărăciei, și nu reprezintă în mod obligatoriu o dovadă a unui nivel foarte ridicat de eficiență a serviciilor medicale asigurate de statul socialist populației după 1948, comparativ cu practica altor țări. După cum reiese din datele oficiale, chiar și în 1989, România se afla pe locul al doilea (după Albania) la nivel european în ceea ce privește mortalitatea infantilă, ocupa poziții codășe în ceea ce privește numărul de medici și de paturi de spital la 10.000 de locuitori, și a speranței de viață la naștere (71 în România comparativ cu 78 în țările occidentale). Pentru o perspectivă comparativă a speranței de viață în diverse țări europene în 1989, vezi Maria Molnar, Maria Poenaru, Sănătatea, în vol. *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european: 1989*, coord. Constantin Grigorescu, București, Edit. Export, 1993, p. 230–249 [infra: *Nivelul dezvoltării ...*].
- ⁴ Vezi *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu: O perspectivă comparată*, coord. Corina Doboș, Iași, Edit. Polirom, 2010; *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu: Instituții și practici*, coord. Luciana M. Jinga, Florin S. Soare, Iași, Edit. Polirom, 2011.

profesional național. În vreme ce în anii imediat postbelici, a avea un acoperiș deasupra capului era deja un salt calitativ semnificativ în condițiile de locuit pentru o bună parte a populației, îmbunătățirea susținută a serviciilor sociale și comerciale, creșterea nivelului de salarizare și diversificarea stilurilor de viață a generat mereu noi orizonturi ale așteptărilor cotidiene ale unei forțe de muncă tot mai conștiente de propriul rol în dezvoltarea statului socialist și de statutul social dobândit ca urmare a industrializării. Privite prin această lentilă, datele oficiale referitoare la creșterea stocului de locuințe după 1945 conturează un amplu cadru analitic, unde concepte cheie pentru înțelegerea transformărilor sociale ale României postbelice, precum industrializare sau urbanizare, pot fi problematizate ca îngemănări dintre emanciparea stilurilor de viață, conturarea unor noi culturi manageriale și etici lucrative în mediile industriale, și gradul de mobilizare a regimului de a răspunde aspirațiilor cotidiene ale populației⁵.

Numeroase analize istoriografice recente au abordat implicațiile sociale ale industrializării postbelice în statele central și est-europene. Deopotrivă sinteze de istorie economică și studii de caz, astfel de contribuții au scos la lumină importante date empirice despre creșterea capitalului fix prin derularea prioritară a unor investiții substanțiale în industria siderurgică sau în cea a construcțiilor de mașini⁶, precum și despre dinamica relațiilor de muncă, atât în secțiile de producție, cât și dincolo de poarta fabricii⁷. Oferind argumente convingătoare, și adeseori extrem de critice ale modelelor interpretative promovate de școala totalitară, ce au dominat peisajul istoriografic post-socialist cu precădere în primele decenii ale tranziției⁸, astfel de cercetări au

⁵ C. Grigorescu, *Introducere*, în vol. *Nivelul dezvoltării...*, p. 10.

⁶ Ivn Berend, *Central and Eastern Europe, 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996; Trond Gilberg, *Modernization in Romania since the Second World War*, Praeger Publishers, 1975; *The Politics of Modernization in Eastern Europe. Testing the Soviet Model*, coord. Charles Gati, Londra, New York, Praeger Publishers, 1976.

⁷ Elena Zubkova, *Russia after the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945–1957*, Armonk, M. E. Sharpe, 1998; Donald Filtzer, *Soviet Workers and Late Stalinism: Labor and the Restoration of the Stalinist System after World War II*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Mark Pittaway, *The Workers' State: Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2012; Katherine Lebow, *Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*, Ithaca, Cornell University Press, 2015; Mara Mărginean, *Ferestre spre furnalul roșu: urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan, Iași*, Edit. Polirom, 2015; Alina-Sandra Cucu, *Planning Labour: Time and the Foundations of Industrial Socialism in Romania*, New York, Berghahn Books, 2018; Adrian Grama, *Laboring Along: Industrial Workers and the Making of Postwar Romania*, Berlin, De Gruyter, 2018.

⁸ Probabil cea mai cunoscută producție istoriografică aparținând școlii totalitare este Vladimir Tismăneanu, *Raport final*, București, Edit. Humanitas, 2010.

fost parte a unui efort intelectual trans-național ce viza problematizarea similitudinilor și diferențelor dintre procesele de industrializare din țările socialiste și cele capitaliste, precum și a felurilor multiple prin care cele două lumi au intrat în dialog una cu cealaltă. Fie că vorbim despre soluții de urbanizare⁹ sau despre practici de consum¹⁰, emanciparea tinerilor¹¹ sau afirmarea drepturilor sociale și politice ale femeilor¹², toate aceste analize au vizat să surprindă felurile multiple prin care influența Occidentului s-a făcut simțită în spatele Cortinei de Fier, precum și posibilele pârghii prin care experiențele economice și sociale ale spațiului socialist puteau deveni relevante pentru înțelegerea dinamicilor din țările capitaliste.

În ultima perioadă, pe fondul recenteii turnuri globale a istoriografiei internaționale, istorici și specialiști în științe sociale deopotrivă s-au arătat tot mai preocupați să înțeleagă principiile directe ale programelor naționale de creștere, mobilizate de diverse regimuri politice în deceniile ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Folosindu-se de analize scalate (global-regional-național-local) și de grile comparative, astfel de demersuri s-au concentrat pe evoluția economiilor socialiste în raport cu economia globală, precum și a sistemelor sociale est-europene în raport cu cele ale statelor capitaliste¹³. În

⁹ Cf. G. Enzedi, *Specific Urbanization in East-Central Europe*, „Geoforum”, 21 (1990), p. 163–172; G. Konrad, I. Szelenzi, *Social Conflicts of Under-urbanization*, în vol. *Urban and Social Economics in Market and Planned Economies: Policies, Planning, and Development*, vol. I, coord. A.A. Brown, J.A. Licari, E. Neuberger, Praeger, New York, p. 206–26; vezi și K.J. Kansky, *Urbanization under Socialism: The Case of Czechoslovakia*, Praeger, New York, 1976; J. Musil, *Urbanization in Socialist Countries*, E.M. Sharpe, White Plains, 1980; Per Ronnas, *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence*, The Economic Research Institute, Stockholm, 1984.

¹⁰ *The Socialist Sixties: Crossing Borders in the Second World*, coord. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker, Bloomington, Indiana University Press, 2013.

¹¹ Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton, Princeton University Press, 2005.

¹² Jill Massino, *Ambiguous transitions: gender, the state, and everyday life in socialist and postsocialist Romania*, New York, Berghahn Books, 2019.

¹³ Johanna Bookman, *Markets in the name of socialism: the left-wing origins of Neoliberalism*, Stanford, Stanford University Press, 2011; Besnik Pula, *Globalization under and after socialism: the evolution of transnational capital in central and eastern Europe*, Redwood City, Stanford University Press, 2018; Oscar Sanchez-Sibony, *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014; James Mark, Paul Betts, *Socialism Goes Global: the Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*, Oxford, Oxford University Press, 2022; *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Postcolonial World*, eds. James Mark, Artemy M. Kalinovsky, Steffi Marung, Bloomington, Indiana University Press (2020); J.A. Mark, T. Rupprecht, L. Spaskovska,

acest context, mai mulți cercetători au sugerat schimbarea unghiului interpretativ astfel încât experiența postbelică a blocului socialist să nu fie citită separat de cea a țărilor capitaliste prin extragerea spațiului est-european dintr-o conversație trans-națională și trans-ideologică despre bunăstarea globală, ci prin cadrele conceptuale ale dezvoltării.

Astfel, recurgând la analize *a la longue durée*, autori precum Cornel Ban sau Bogdan Murgescu au legat eforturile statului român postbelic de stimulare a creșterii economice de un proiect vechi de decenii al elitei naționale de „recuperare a decalajelor”¹⁴ de creștere față de Occident, ce vedea în „industrializarea impulsivă de stat principalul motor al modernizării economice”¹⁵. Articulat în jurul ideii unei interdependențe dintre dezvoltarea economică și dezvoltarea socială (alfabetizare, educația terțiară, îmbunătățirea indicilor sanitari și medicali, plasă socială de siguranță pentru șomaj, boală, sărăcie sau bătrânețe, distribuția bogăției între membrii societății și accesul la infrastructura de transport), *dezvoltaționismul*, sau dictatura de dezvoltare, a fundamentat practica postbelică a numeroase state, cunoscând forme diverse: „industrializare prin substituirea importurilor în America Latină și în unele părți ale Africii și Asiei de Sud-Est, planificare orientativă în unele din economiile din Asia axate pe export, și economii cu planificare centrală și deținute de stat în Europa de Est, China și Vietnam”¹⁶. Însă ceea ce a fost important în cazul românesc, a constat din felul în care un cumul de idei, aspirații și practici privind dezvoltarea prin industrializare ce au prins viață în deceniile anterioare celui de-al Doilea Război Mondial a fost resemnificat o dată cu instaurarea regimului comunist la finele anului 1948. Se știe, de exemplu, că în 1938, nivelul de dezvoltare economică și socială al României era semnificativ întârziat față de Occident: o țară preponderent agrară, cu o agricultură fragmentată și rudimentară, și cu o industrie nu doar prea puțin modernizată, ci și dominată de interesele capitalului autohton de factură neo-mercantilistă. În perioada interbelică, desigur, au existat proiecte de industrializare care într-un fel sau altul mizau pe coordonarea centralizată a statului și implicarea unei elite birocratice, însă mare parte a acestora au avut un impact limitat, fiind mai

B. Iacob, 1989: *a Global History of Eastern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019.

¹⁴ Bogdan Murgescu, *România și Europa: Acumularea decalajelor economice*, Iași, Edit. Polirom, 2010. Vezi și Jerzy Łazor, Bogdan Murgescu, Economic Development, în vol. *The Routledge History Handbook of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century: Challenges of Modernity*, coord. Stanislav Holubec, Władysław Borodziej, Joachim von Puttkamer, London–New York, Routledge, 2020.

¹⁵ Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare: O economie politică a capitalismului românesc*, Cluj, Edit. Tact, 2014.

¹⁶ *Ibidem*, p. 44.

degrabă expresii ale unei agende viitoare decât ilustrații ale unei acțiuni de moment. Acest lucru a fost o consecință imediată a statutului (semi)periferic al României, ca urmare a predilecției către exporturi de cereale și materii prime și într-o măsură foarte mică de produse industriale finite. Deși depășirea stării de înapoiere în raport cu celelalte țări europene a continuat să alimenteze viziunile de dezvoltare ale elitelor intelectuale naționale chiar și în răstimpul anilor dificili ai războiului, abia după 1945 România își asumă în mod deschis un ambițios proiect de industrializare ce ar fi asigurat o ajustare graduală a structurii economiei și a comerțului exterior. Însă, „această mutație economică de structură implica și o politică coordonată de urbanizare a majorității populației, asigurare a ocupării totale a forței de muncă, acces universal la serviciile sociale și construire a unei infrastructuri de cercetare industrială, în paralel cu extragerea eficientă a surplusului agricol obținut după colectivizarea forțată a terenurilor productive”¹⁷.

Construind pe acest fond de cunoaștere istoriografică, studiul de față propune o lectură a implicațiilor sociale pe termen lung ale politicilor spațiului și ale muncii ce au fundamentat proiectul de dezvoltare al regimului comunist asumat după 1945. Contribuția de față problematizează în legătură cu schimbările survenite în mediul urban-industrial ca urmare a efortului statului român de a impulsiona industrializarea țării și vizează să cartografieze etapele succesive prin care România a reușit să dea conținut social măsurilor economice adoptate. Analiza pornește de la o discuție succintă privind evoluția industriei materialelor de construcții pentru a evidenția cum constrângerile economice diverse au influențat dinamica spațiului în România. Continuă cu evidențierea etapelor succesive de restructurare a țesutului construit de la mici nuclee de urbanitate în răstimpul primului deceniu postbelic la rețele de localități mai mult sau mai puțin modernizate în anii socialismului târziu. În felul acesta, fără să facă abstracție de particularitățile, excesele și non-sensurile ce au caracterizat multe din deciziile economice ale liderilor comuniști în toate aceste decenii, articolul arată cum, oscilând între proximitatea Uniunii Sovietice și propria-i aspirație spre modernitatea europeană, România a resimțit schimbările perioadei postbelice nu doar ca parte a unei transformări firești a societății industriale în raport cu revendicările tot mai complexe ale forței de muncă, ci și ca ilustrații ale implicațiilor locale ale dinamicilor economice globale.

¹⁷ *Ibidem*, p. 44–45.

Mâna lungă a politicului – Industria materialelor de construcții

Imediat după instaurarea regimului comunist în România, noua conducere a statului a formulat un amplu proiect de creștere economică ce presupunea dezvoltarea prioritară a mineritului și a industriei grele, mobilizarea resurselor naturale și de forță de muncă existente, planificarea centralizată și intervenționismul statului la toate nivelele procesului decizional. În logica asigurării unei „creșteri economice sustenabile”¹⁸, factorii de decizie păreau convingși că cea mai sigură cale de urmat era consolidarea unei economii industrializate și autonome, astfel încât statul să-și diminueze pe cât posibil dependența față de importurile de materii prime. Desigur, modelul de dezvoltare implementat în România postbelică prelua tiparul deja testat în Uniunea Sovietică încă din perioada interbelică, când, imediat după înființarea Gosplan-ului, s-a demarat primul plan cincinal (1928-1932) a cărui principală țintă a fost industrializarea țării. Însă, după cum arată un studiu al Organizației Națiunilor Unite din 1948, majoritatea statelor europene au considerat că mineritul și industria grea ar fi putut servi ca doi poli solizi în jurul cărora s-ar fi putut realiza reconstrucția economiilor naționale și, implicit, s-ar fi putut asigura o oarecare ameliorare a nivelului de trai al celor mulți. Mai mult, „similaritatea modelelor de investiții (aplicate) în diverse țări sugerează că planurile industriale au fost realizate individual, la nivel național”¹⁹, acest lucru confirmând faptul că dintr-un capăt în altul al continentului, reconstrucția a presupus într-o primă fază asigurarea autosuficienței economice prin mobilizarea extensivă a resurselor naturale proprii și de forță de muncă interne.

Dincolo de aceste repere comune, totuși, parcursul individual al fiecărui stat a depins de nivelul de industrializare, de disponibilitatea lichidităților monetare, de gradul de integrare a economiilor naționale în rețelele globale și de strategiile elitelor naționale de prioritizare a investițiilor și alocare a resurselor în plan intern. Într-o lucrare clasică pentru înțelegerea logicii de funcționare a sistemului socialist, Ianos Kornai descria strategiile de alocare a resurselor pentru investiții ca fiind similare unei spirale a cărei viteză de rotație se accelerează cu fiecare impuls, „proces concentric, care se repetă, și se auto-induce: producția de bunuri de investiții este crescută astfel încât să aibă mai mult capital fix, care trebuie să producă în mare măsură bunuri de investiții, care să contribuie la rândul lor la creșterea capitalului fix, și așa mai

¹⁸ Charles S. Maier, *Cambridge History of the Cold War*, ..., p. 48.

¹⁹ United Nations, Departament of Economic Affairs, *Economic Survey of Europe in 1948*, p. 202, apud Henry L. Roberts, *Romania: Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951, p. 327.

departe”²⁰. Pe măsură ce spirala avansa, atenționa Kornai, rezultatele erau contradictorii. Pe de o parte, investițiile în fonduri fixe determinau tot mai multe investiții, generau tot mai mult capital fix și, în cele din urmă, tot mai multă producție agregată. Pe de altă parte, domeniile marginale față de nucleul „productiv” al spiralei, precum serviciile, infrastructura socială sau locuințele, creșteau mai greu sau erau ignorate în cea mai mare parte a timpului. Chiar dacă această alocare diferențiată afectează, de regulă, diverse ramuri industriale în totalitate, industria materialelor de construcții ilustrează excelent nu numai strategiile angajate de statul socialist pentru a-și asigura resursele necesare pentru dezvoltarea susținută a industriilor productive, ci și statutul ambiguu al programelor de locuințe, la rândul lor dependente de ciment, var, țiglă și cherestea. Argumentul pe care îl avansează aici este că socialul românesc postbelic a fost articulat tocmai de statutul ambivalent al acestui domeniu în raport cu economia națională.

Coordonată la nivel de minister în toate guvernele românești postbelice²¹, industria construcțiilor și a materialelor de construcții a fost parte integrantă a programului național de industrializare pe care autoritățile statului român l-au inițiat în 1945 cu scopul refacerii postbelice și al recuperării decalajelor de dezvoltare față de Occident. Din multe puncte de vedere, dinamica acestui

²⁰ Janos Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 171.

²¹ Între 1945 și 1989, activitatea industriei construcțiilor a fost coordonată de diverse ministere. La nivel decizional, înființarea Ministerului construcțiilor și materialelor de construcții cu prilejul investirii celui de-al doilea guvern Gheorghe Gheorghiu-Dej (28 ianuarie 1953) trimitea un semnal puternic referitor la decizia autorităților de a reglementa activitatea de pe șantierele țării, după ce vreme de mai mulți ani gestiunea programelor constructive fusese deficitară. Primul ministru cu responsabilități în domeniu a fost Gheorghe Roșu. Pe parcursul anilor 1950, funcția a mai fost deținută și de Gheorghe Hossu și Carol Lonțear. După 1960, o dată cu preluarea șefiei guvernului de către Ion Gheorghe Maurer, structura instituțională a fost diversificată prin înființarea în 1962 a Ministerului Industriei Construcțiilor, și ulterior înființarea unor noi ministere cu atribuții specifice (de exemplu Ministerul Construcțiilor Alimentare, Ministerului Industriei Materialelor de Construcții și a Ministerului Construcțiilor Industriale). Ca urmare a revizuirii atribuțiilor Comitetului de Stat pentru Economia și Administrația Locală, s-a dispus și încetarea activității Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare și preluarea atribuțiilor acestuia de Ministerul Construcțiilor Industriale, Comitetul de Stat pentru Economia și Administrația Locală, Comitetul de Stat al Planificării și Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă. Ulterior, s-a înființat Inspectoratul General de Stat pentru Directivare și Control în Proiectarea și Executarea Construcțiilor, organ al Consiliului de Miniștri. Vezi *Decretul nr. 674 din 1 octombrie 1969 pentru stabilirea unor măsuri privind îndrumarea, coordonarea și controlul în domeniul construcțiilor, arhitecturii și sistematizării*, „Buletinul oficial” nr. 109 din 8 octombrie 1969 și *Decretul nr. 44 din 14 februarie 1973 privind înființarea, organizarea și funcționarea Inspectoratului General de Stat pentru Directivare și Control în Proiectarea și Executarea Construcțiilor*, „Buletinul oficial” nr. 12 din 14 februarie 1973.

domeniu a fost impresionantă. Conform datelor statistice oficiale, în 1938 producția națională de ciment era de 585 mii tone (32,7 kg per cap de locuitor), o valoare semnificativ mai mică față de media europeană a momentului. În 1950, deja, ca urmare a unor investiții în extinderea și modernizarea liniilor de prelucrare realizate imediat după finalul celui de-al Doilea Război Mondial, autoritățile menționau creșterea producției anuale până la 1.125 mii tone. Tot atunci s-au făcut primii pași pentru extinderea infrastructurii de producere a cimentului la nivel național; probabil printre cele mai importante măsuri în acest sens au fost deschiderea unor noi fabrici în Moldova, Dobrogea și Muntenia, regiuni unde până la acel moment funcționau foarte puține linii de producție de profil. Ulterior, la jumătatea anilor 1950, numărul întreprinderilor a crescut și mai mult; cererea tot mai mare de materiale de construcții cumulată cu presiunea reducerii costurilor de transport de la producător la șantier a convins autoritățile asupra necesității înființării unor noi fabrici în subordinea sfaturilor populare regionale. Aceste măsuri par să fi avut consecințe notabile în scurt timp. Conform unor analize preliminare realizate la finele anilor 1950, în mai puțin de un deceniu producția globală de ramură a crescut de peste zece ori, în vreme ce cimentul, varul, cărămizile sau țiglele au înregistrat creșteri de până la 400%. Apoi, în răstimpul deceniilor ulterioare ca urmare a unor demersuri susținute de tehnologizare a liniilor de prelucrare și de extindere a rețelei naționale de întreprinderi de profil s-a reușit o creștere cantitativă spectaculoasă de la an la an, un maximum atingându-se în 1988, când a fost raportată o producție de 14.447 mii tone de ciment²².

Tabel nr. 1. Producția materialelor de construcții între 1938 și 1989

Produs	U.M.	1938	1950	1960	1970	1980	1989
Ciment	Mii tone echiv. 80% clincher	585	1.125	3.142	7.966	15.611	13.265
	Mii tone	510	1.028	3.054	8.127	14.607	12.223
Var	Mii tone	151	220	843	2.011	3.813	4.078
Cărămizi și blocuri ceramice	Mil. buc.	-	-	219	2.284	7.454	785
Țigle	Mil. buc.	123	134	269	244	85	100
Prefabricate din beton armat	Mii mc	-	-	219	2.284	7.454	6.274

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 488-489.

Mare parte a acestor eforturi s-a transpus într-un interes crescut pentru îmbunătățirea tehnologiei de realizare a componentelor prefabricate pentru construcții, precum și pentru implementarea pe scară largă a acestor soluții ce

²² Conform datelor din *Anuarul statistic* s-au produs 3.142 mii tone în 1960, 7.966 mii tone în 1970 și 15.611 mii tone în 1980.

ar fi putut fi mult mai profitabile²³. Ulterior, cu precădere la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, autoritățile s-au prevalat de gradul destul de ridicat de răspândire a acestor componente pentru a impune o reducere drastică a cantităților de fier din structurile clădirilor, interesul pentru extinderea infrastructurii industriale reflectându-se în mod direct asupra calității și siguranței ansamblurilor rezidențiale, fapt dovedit de altfel de consecințele extrem de grave ale cutremurului din 1977²⁴.

Totuși, în ciuda faptului că în anii 1950 România avea o infrastructură rudimentară, o bună parte a producției naționale de materiale de construcții a luat calea exportului. În primii ani ai regimului comunist, de exemplu, mare parte din producția de cherestea și ciment obținută în noile centre de prelucrare a fost comercializată în afara țării, către șantierele naționale sau programele de locuințe fiind direcționate cantități mult mai mici de produse. Comercializarea în străinătate a materialelor de construcții nu era deloc întâmplătoare. Presate să găsească soluții viabile pentru industrializarea țării, autoritățile au înțeles repede faptul că în condițiile deosebit de dificile de după război posibilitățile reale de dezvoltare ale României erau limitate inclusiv de nivelul extrem de scăzut de tehnologizare a liniilor de producție autohtone. Modernizarea impunea, așadar, importul de know-how și de echipamente performante din Occident pentru care erau necesare lichidități în valută la care factorii de decizie din București nu ar fi putut avea acces decât prin exporturi masive de materii prime (și alimente). Din cauza unor astfel de condiționalități cauzate de statutul (semi)periferic al României, primele măsuri adoptate de autoritățile comuniste la finele anilor 1940 și începutul anilor 1950 au constat din limitarea investițiilor publice la doar câteva nuclee cheie ale industriei grele (Hunedoara, Bicăz, București) și exportul surplusului de materii prime existent, astfel încât să se obțină lichiditățile valutare necesare pentru tehnologizarea siderurgiei și a construcțiilor de mașini²⁵. Aceste strategii au continuat în mare și după 1953; conform datelor existente, România a exportat cel mai mare procent din producția de materiale de construcții în anii 1950, aproximativ 31,4%. Ulterior, în răstimpul deceniului al șaptelea, valoarea exporturilor a scăzut semnificativ la mai puțin de 15% din producția totală, aceste modificări reprezentând un răspuns direct la intensificarea ritmului industrializării după Plenara PMR din noiembrie 1958. Cu toate acestea, probabil tocmai datorită costurilor scăzute de prelucrare, cimentul continua să

²³ Vezi în acest sens Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1960: constrângere și experiment*, București, Edit. Simetria, 2016.

²⁴ Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist: România 1944–1989*, București, Edit. Simetria, 2011, p. 35.

²⁵ Vezi John Michael Montias, *Economic development in communist Romania*, Cambridge Mass., MIT Press, 1968, p. 23–38.

fie un produs rentabil pentru export chiar și la finele anilor 1960. Calcule revizuite în cadrul unor ședințe de lucru ale CC al PCR cu conducerile ministerelor economice, Comitetul de Stat al Planificării și Consiliul de Miniștri privind schița de dezvoltare a economiei naționale în perioada 1971–1975 și până în 1980 au dezbătut tocmai felul în care producția internă de ciment ar fi putut fi organizată pentru a se asigura o cantitate suficientă pentru exporturi²⁶. Conform datelor statistice oficiale, cimentul a continuat să dețină o pondere semnificativă din totalul exporturilor chiar și după măsurile extrem de agresive de creștere ale ratei de acumulare (cu precădere în anii 1970) și de stimulare a investițiilor în extinderea infrastructurii construite, un maxim al valorilor comercializate în străinătate înregistrându-se în 1980²⁷.

Tabel nr. 2. Exporturile de ciment ale României

Ciment	1960		1970		1980		1985		1989	
	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%
	959,2	31,4	1.202	14,79	2.824,5	19,3	2.242,5	20,03	1.898,2	15,52

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 618-9.

Însă, creșterea producției și extinderea infrastructurii de prelucrare a materialelor de construcții nu a fost rezultatul direct al dezvoltării lineare a economiei românești. Din contră, aceste dinamici ilustrează excelent modificările survenite în structura economiei naționale de la un deceniu la altul, precum și practicile diverse prin care autoritățile statului socialist au dispus ajustări ale nivelelor ratelor de consum și acumulare și, implicit, au alocat preferențial resurse financiare pentru stimularea dezvoltării anumitor ramuri industriale cheie în detrimentul altora. De exemplu, ponderea industriei materialelor de construcții în totalul economiei naționale a crescut de la puțin peste 1% în 1938, la 2,1% în 1950 pentru ca în 1989 să atingă un maxim de 3,7%. Deși importante nu numai ca pondere procentuală dar și ca valoare absolută a producției atâta timp cât între 1948 și 1970 economia națională a înregistrat o creștere de 68% pe deceniu, aceste realizări sunt totuși relativ modeste în comparație cu cele înregistrate de industriile siderurgice și a

²⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale [infra: ANIC], Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 72/1969, f. 70–72.

²⁷ Pentru o discuție excelentă privind mecanismele mobilizate de liderii politici pentru creșterea fondului de acumulare după 1970, vezi Vlad Pașca-Oprișiu, *Cincinalu-n patru ani și jumătate (1971–1975): Nicolae Ceaușescu și economia României socialiste, de la tentații tehnocratice la primatul politicului*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2020.

construcțiilor de mașini (de la 10% în 1938 la 27% în 1989) sau chimică (de la 2,7% în 1938 la 9,8% în 1989)²⁸. De asemenea, în ceea ce privește proporția dintre capital și resurse de muncă industria materialelor de construcții s-a numărat printre domeniile cu o creștere destul de limitată; chiar dacă forța de muncă a sporit cu peste 52.000 de oameni, productivitatea în această ramură a crescut în medie cu 6% anual, astfel de valori fiind semnificativ mai mici față de industriile grele cheie, precum siderurgie sau construcții de mașini, care raportau creșteri anuale de peste 10%.

Tabel nr. 3. Structura pe ramuri a valorii producției industriale, în anul 1938 și în perioada 1950-1989

	1938	1950	1960	1970	1980	1989
						%
Industrie total, din care:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Industrie extractivă		8,5	8,2	5,3	3,7	6,2
Industrie prelucrătoare		89,6	89,3	91,5	94,5	89,9
Ramuri ale industriei:						
Energie electrică și termică	1,0	1,9	2,5	3,2	1,8	3,9
Combustibil	16,8	11,3	9,1	5,3	4,5	11,5
Metalurgie feroasă (inclusiv extracția minereurilor feroase)	4,1	5,4	6,3	8,5	7,4	6,9
Metalurgie neferoasă (inclusiv extracția minereurilor neferoase)	2,6	2,1	2,1	3,3	3,2	2,9
Construcții de mașini și prelucrarea metalelor	10,2	13,3	24,0	25,0	35,2	27,7
Chimie	2,7	3,1	6,1	10,1	8,7	9,8
Extracția minereurilor nemetalifere și produse din substanțe abrazive	0,1	0,1	0,3	0,2	0,3	0,5
Materiale de construcții	1,2	2,4	3,2	3,4	3,4	3,7
Exploatarea și prelucrarea lemnului	9,5	9,9	7,5	6,4	4,1	3,8
Celuloză și hârtie (inclusiv exploatarea stufului)	1,2	1,3	1,0	1,4	1,4	1,2
Sticlă, porțelan și faianță	0,4	0,7	0,7	0,6	0,7	0,8

Sursa: *Anuarul statistic al României* 1990

Există mai multe cauze ale acestei dezvoltări inegale a diverselor ramuri industriale. Una, și probabil cea mai frecvent menționată de cercetători, privește însăși esența proiectului economic de creștere asumat de regimul de la București după 1948. Industria construcțiilor și a materialelor de construcții nu a reprezentat un scop în sine cât un instrument util prin care statul își asigura necesarul de

²⁸ În general, creșterea ponderii ramurilor industriale s-a produs pe fondul scăderii celei a agriculturii.

materie primă pentru bunul mers de pe șantierele industriale sau civile ale țării. Cu cât România avea nevoie de mai mult ciment pentru derularea proiectelor asumate de autorități și de lichidități valutare pentru susținerea altor investiții sau importuri de tehnologii, cu atât fabricile românești livrau cantități mai mari de materiale de construcții. Însă, lectura datelor statistice privitoare la performanța industriei construcțiilor în contextul mai larg al economiei naționale aduce în prim-plan o serie de deficiențe sistemice cauzate de modelele de planificare folosite de autorități după 1948. Așa cum convingător au arătat mai mulți cercetători, evoluția favorabilă a economiei în primele două decenii postbelice a reflectat caracterul de nouitate și lipsa de complexitate a acesteia. În domeniul construcțiilor, de exemplu, creșterea producției în anii 1950 și 1960 era rezultatul imediat al utilizării extensive a forței de muncă ieftine și într-o măsură foarte mică al unor programe coerente de tehnologizare a liniilor de prelucrare de profil²⁹. Pe termen mediu, însă, lipsa investițiilor în aceste ramuri cu nivel de tehnicitate mediu sau chiar foarte scăzut, precum a fost cazul construcțiilor, care înregistrau cel mai ridicat grad de uzură a fondurilor fixe (46,7%) la nivel de ramură, au devansat productivitatea și înzestrarea tehnică a muncii³⁰.

Tabel nr. 4. Principalii indicatori ai producției pe ramura industriei materialelor de construcții

Anii	Nr. întreprinderilor la sfârșitul anului	Nr. mediu al salariaților	Nr. mediu al muncitorilor	Puterea instalată care deservește producția (mii kW)	Puterea instalată la 100 muncitori (kW)	Consumul de energie electrică pe muncitor (kWh)
1960	65	37.615	32.502	143	438	10.370
1970	68	59.457	52.815	482	913	21.293
1980	65	107.046	96.931	1.530	1.579	25.629
1989	62	96.624	84.637	1.413	1.670	23.495

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 423.

²⁹ Hans-Hermann Hohmann, *Economic reform in the 1970s: policy with no alternative*, în vol. Alec Nove, Hans-Hermann Hohmann, Gertraud Seidenstecher, *The East European Economies in the 1970s*, Londra, Butterworths & Co Publishers, 1982, p. 1.

³⁰ Pentru o analiză comparativă a politicilor de investiții ale țărilor occidentale în raport cu România în tehnologii și clădiri, vezi Tudorel Postolache, *Economia României: secolul XX, noua tranziție la economia de piață: premise istorice și perspective*, București, Edit. Academiei Române, 1991, p. 409–411 și 439–465. Informații concludente sunt disponibile și în ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 72/1969, f. 77–79.

Acest lucru avea să devină evident începând cu a doua jumătate a anilor 1970 când, decizia autorităților de creștere a fondului de acumulare, un maxim de 36% fiind atins în cincinalul 1976-1980, impunea cu precădere extinderea infrastructurii industriale pentru care materialele de construcții erau esențiale și limitarea, pe cât posibil, a alocărilor financiare către fondul de locuințe. Ca atare, pe parcursul anilor 1970, s-au construit peste 500 de unități industriale, așa-zisele complexe sau platforme, ce se întindeau pe sute de hectare (suprafața medie ocupată de un cartier pentru 11.000 de locuitori era de 36 de hectare) și necesitau resurse financiare uriașe pentru finalizarea halelor de producție, a clădirilor administrative și a infrastructurii de transport³¹. În deceniul nouă, lipsa de randament a acestor industrii energofage a devenit și mai vizibilă decât până în acel moment, datele statistice aferente anului 1989 plasând industria materialelor de construcții printre ramurile cu cele mai mari pierderi la nivelul economiei naționale³².

Costuri și beneficii – locuința ca garant al progresului

Într-un asemenea context deosebit de complicat, nu ar trebui să fie o surpriză pentru nimeni faptul că extinderea capacităților de producție ale industriei materialelor de construcții nu s-a regăsit de fiecare dată și în mod direct în creșterea proporțională a numărului de locuințe finalizate fie din fondurile statului, fie din resursele financiare proprii ale populației. Astfel de practici erau departe de a fi specifice României. Peste tot în blocul socialist în primul deceniu postbelic investițiile în programe de locuințe au înregistrat valori extrem de scăzute, pentru că locuințele erau considerate ca parte a consumului și nu a acumulării. Ca atare, după cum sugestiv a arătat Ivan Szelenyi, într-o măsură mai mare la începutul perioadei postbelice, și ulterior cu variații mai mult sau mai puțin de substanță pe tot parcursul guvernării regimului comunist, autoritățile nu au „privit locuințele ca o marfă economică utilă” pentru eficientizarea planurilor de industrializare cât mai degrabă ca o cheltuială cu profitabilitate limitată pe termen scurt și mediu³³. În anii 1950, de exemplu, tocmai când ramura a înregistrat una din cele mai spectaculoase

³¹ Cf. Ana Maria Zahariade, *op. cit.*” p. 42.

³² T. Postolache, *op. cit.*, p. 477. Pentru o analiză sintetică a dinamicilor principalelor industrii românești în perioada postbelică, vezi V. Axenciuc, *Produsul intern brut al României: 1862–2000: serii statistice seculare și argumente metodologice*, Vol. I: *Produsul intern brut 1862–2000. Sinteza seriilor de timp a indicatorilor globali, pe secțiuni temporale*, București, Edit. Economică, 2012.

³³ Ivan Szelenyi, *Urban Inequalities Under State Socialism*, Oxford, Oxford University Press, 1983, p. 32.

creșteri ale capacității de producție raportat la perioada anterioară, România finaliza din fonduri publice aproximativ 150.000 de apartamente, valoare care reprezenta cel mai mic număr de unități livrate într-un deceniu în întreaga perioadă postbelică³⁴.

Desigur, la începutul anilor 1950 când noua conducere comunistă și-a fixat prioritățile investiționale în sfera industriei grele, ignorând cu bună-știință degradarea vizibilă a condițiilor locative ale populației, s-a prevalat de un recent-adoptat cadru legislativ a cărui natură profund ideologizată nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Decretul 92 din 20 aprilie 1950 privind naționalizarea unor imobile a prevăzut trecerea în proprietatea statului a clădirilor aparținând foștilor industriași, moșieri, bancheri, mari comercianți și a „celorlalte elemente ale marii burghezii,” precum și a celor utilizate în scopuri hoteliere sau pentru închiriere. Excepție făceau locuințele muncitorilor, funcționarilor, micilor meseriași, intelectualilor profesioniști și a pensionarilor³⁵. Decretul 92, în urma căruia s-a naționalizat o parte importantă a stocului de locuințe din marile localități urbane, a fost completat de o serie de reglementări privind necesarul minimal de spațiu locativ pentru fiecare persoană. Reținute în literatura tehnică încă din perioada interbelică sub titulatura de „normă sanitară,” acestea prevedeau alocarea unui minim de opt metri pătrați spațiu locativ util pentru fiecare persoană, precum și tipologia utilităților și a funcțiunilor recomandate în interiorul fiecărei locuințe. Pe baza acestor principii, autoritățile au dispus împărțirea vechilor locuințe unifamiliale în apartamente mai mici, relocarea familiilor în funcție de numărul membrilor sau chiar cazarea mai multor persoane aparținând unor familii diferite în aceeași unitate locativă³⁶.

Însă, impactul real al pachetului legislativ a fost extrem de limitat, acest lucru fiind consecința directă a politicii de industrializare a regimului. Mai

³⁴ În aceeași perioadă, din fondurile private ale populației s-au finalizat 1,2 milioane de unități. Cea mai mare parte a acestora a fost realizate după 1954, când statul a redus exporturile de materiale de construcții și a distribuit mai multă cherestea și ciment către populație.

³⁵ *Decretul nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile*, „Buletinul Oficial” nr. 36 din 20 aprilie 1950.

³⁶ Vezi ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 3/1949, f. 2–12; Fond CC al PCR, Secția Administrativ Politică, dos. nr. 85/1950, f. 1–2; Fond Consiliul de Miniștri-Stenograme, dos. nr. 1/1952, f. 59–60. Spațiul de 8 metri pătrați se referea la „norma sanitară,” care era diferită de norma locativă. Aceasta din urmă putea să fie mai mare, și stabilită individual de fiecare comitet executiv al sfaturilor populare, în funcție de condițiile sanitare locale. *Decret pentru normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași*, „Buletinul Oficial al Republicii Populare Române” din 5 aprilie 1952.

concret, în ciuda faptului că prin naționalizare autoritățile aveau la dispoziție un spațiu locativ ceva mai extins în marile orașe pe care l-ar fi putut utiliza pentru adăpostirea muncitorimii nou-venite, construirea unor noi întreprinderi în diverse locații din țară impunea ridicarea unor ansambluri rezidențiale pentru cazarea forței de muncă uneori la mare distanță de nucleele urbane importante ale țării. Au existat, de exemplu, numeroase cazuri în care administrațiile locale s-au declarat neputincioase în fața numărului extrem de mare de solicitări de spațiu locativ venite din partea angajaților fabricilor nou-înființate, atâta timp cât în multe centre industriale stocul de locuințe abia dacă putea asigura patru metri pătrați de persoană față de un minim de opt prevăzut de lege.

Totuși, moartea lui Stalin în 1953 și adoptarea noului curs economic în același an au marcat începutul unui lung șir de concesii notabile pe care regimul comunist le-a făcut populației. Schimbarea de direcție a fost un răspuns imediat al autorităților față de tensiunile sociale tot mai numeroase din diverse medii profesionale, urmărind în același timp să asigure un cadru legal prin care populația să poată utiliza economiile acumulate în depozite bancare pentru o îmbunătățire reală a calității vieții. Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 4.015 din august 1953 a reglementat construcția de locuințe pe baza cooperării dintre locatari și a locuințelor individuale prin credite acordate de stat. Ulterior, Decretul nr. 493 din 10 decembrie 1954 a dat posibilitatea comitetelor executive ale sfaturilor populare să atribuie terenuri aflate în proprietatea statului acelor cetățeni care doreau să-și construiască locuințe fără creditare din partea statului. Aceste măsuri au adus noi clarificări referitoare la prioritățile investiționale ale regimului în domeniul infrastructurii sociale. De exemplu, accesul la credite sau la terenuri administrate de autoritățile locale era condiționat de statutul profesional al solicitantului atâta timp cât legea conținea prevederi exprese referitoare la faptul că se puteau acorda loturi pentru case „muncitorilor, tehnicienilor, inginerilor și funcționarilor din orașe și comune, membrilor gospodăriilor agricole colective, învățătorilor, medicilor și personalului sanitar de la sate, dacă toți aceștia nu au asemenea terenuri și pot, prin mijloacele lor, să-și construiască locuințe proprii fără a avea nevoie de credite de stat și dacă sunt angajați în localitatea respectivă sau în apropierea ei”³⁷. Ca urmare a acestor măsuri, doar în 1954 s-au construit cu 16% mai multe apartamente decât în anul precedent, în vreme ce către

³⁷ *Decret nr. 493 din 10 decembrie 1954 pentru autorizarea comitetelor executive ale sfaturilor populare sa atribuie terenuri, proprietatea statului, unor categorii de cetățeni ce voiesc a-și construi locuințe fără credite acordate de stat, „Buletinul oficial”, nr. 46 din 10 decembrie 1954.*

populație au fost distribuite cantități de ciment și cherestea de două ori mai mari decât în 1953. În paralel, autoritățile au depus eforturi vizibile pentru îmbunătățirea nivelului de trai al populației; tot mai multe fonduri au fost direcționate către industria alimentară și cea a bunurilor de larg consum și ceva mai puține spre extinderea infrastructurii industriale astfel că necesarul industriei grele de materiale de construcții a scăzut semnificativ în tandem cu o reducere sensibilă a cantităților de ciment exportate. Ca atare, încetinirea ritmului industrializării a determinat, printre altele, și o diminuare dramatică a numărului de angajați în industria materialelor de construcții; nivelul din 1953 nu a mai fost atins decât în 1961³⁸.

Chiar și așa, statul a continuat să fie un actor important în reglementarea locuirii în România postbelică. În a doua jumătate a anilor 1950, de exemplu, tocmai când nemulțumirile populației față de condițiile extrem de dificile de trai păreau să atingă nivele îngrijorătoare, autoritățile au propus noi măsuri pentru distribuirea mai judicioasă a spațiului locativ. Menționăm, în acest sens, revizuirea valorii normei sanitare de la opt la șapte metri pătrați astfel încât să existe un fundament legal pentru relocarea și cazarea unui număr ceva mai mare de oameni în locuințele existente³⁹. În egală măsură, printr-o serie de hotărâri ale Consiliului de Miniștri s-a dispus ca locuințele ridicate prin mijloacele statului să fie realizate pe baza unor proiecte tip adoptate în prealabil de către autorități, care erau obligatorii pentru constructori indiferent dacă sursa de finanțare era publică sau particulară sau dacă locuința urma să fie ridicată în mediul urban sau rural⁴⁰. În anul 1958, de exemplu, conducerea politică a țării a dispus măsuri extrem de dure pentru înjumătățirea prețului apartamentelor nou-construite din fondurile statului de la 80.000 de lei la un maximum de 40.000 de lei. Pe lângă impunerea unui control strict asupra utilizării materialelor de construcție și a productivității muncii pe șantierele naționale, s-a propus și redimensionarea apartamentelor tip de două camere de

³⁸ Conform lui Michael Montias, scăderea numărului de angajați din construcții a avut un impact minor asupra productivității în industria grea. Acest lucru poate să fi fost o consecință a faptului că investițiile în tehnologie realizate cu rezervele valutare obținute anterior din exportul cherestelei și a cimentului au adus o plus-valoare mai mare decât cele în extinderea infrastructurii. J.M. Montias, *op. cit.*, p. 45.

³⁹ Diminuarea valorii normei sanitare a fost inițial propusă de Gustav Gusti într-un text publicat în „Arhitectura”. În discuții care nu au fost făcute publice, s-a propus chiar diminuarea normei locuibile până la un maxim de 6,25 mp. Vezi în acest sens, intervenția Nonei Florescu în Arhiva Uniunii Arhitecților, dosar nr. 24/1954: Plenara a II-a a Uniunii Arhitecților din RPR, nenumărat.

⁴⁰ Aceste măsuri au fost dublate de un pachet legislativ ceva mai complex privind drepturile de autor ale proiectanților (Decretul 321/1956) și profilarea institutelor de proiectare (martie 1956).

la 45–50 de metri pătrați la 25–30 de metri pătrați, astfel încât acestea să asigure spațiu locativ cât mai multor oameni, precum și tipizarea spațiilor interioare, suprapunerea funcțiilor sau standardizarea pieselor constructive prefabricate. Transpus în cifre, rezultatul acestor măsuri a fost impresionant: regimul a anunțat într-un an de zile practic dublarea numărului de unități finalizate, valoarea investițiilor menținându-se în aceleași limite financiare ca și până atunci. Totuși, în realitate, aceste planuri și-au arătat destul de grabnic limitările. Pe de o parte, soluția unor unități locative atât de mici pentru adăpostirea unor familii numeroase s-a dovedit una cât se poate de nepotrivită; deși finalizate în multe locații din țară astfel de locuințe au stârnit numeroase nemulțumiri printre locatari din cauza confortului deosebit de scăzut. Pe de altă parte, foarte curând avea să se dovedească că până și așa capacitatea statului de a răspunde necesarului real de spațiu locativ era destul de limitată⁴¹.

Perioada de oarecare ambiguitate decizională în privința programelor de construcții de locuințe avea să se încheie în 1958. Atunci, prin programul adoptat la plenara PMR din 28 noiembrie, regimul Gheorghiu-Dej a fructificat un context politic favorabil potențat deopotrivă de reluarea relațiilor dintre blocul socialist și statele capitaliste și de retragerea trupelor sovietice din România și a inițiat o serie de demersuri pentru consolidarea auto-suficienței economice a țării. Spre deosebire de anii imediat postbelici, când pe fondul unui ritm relativ modest de industrializare, necesarul de forță de muncă putea fi asigurat fie prin mobilizarea bărbaților cu un nivel de calificare redus ce trăiau în proximitatea industriilor emergente fie prin migrația internă voluntară, creșterea ritmului industrializării și dezvoltarea ceva mai echilibrată a teritoriului național impunea un mai bun management al brațelor de muncă și, implicit, o îmbunătățire a programelor sociale destinate confortului angajaților și a familiilor acestora. Mai concret, atâta timp cât amplul program de creștere asumat atunci era greu de pus în practică fără o forță de muncă cazată în imediata proximitate a fabricilor, programele de locuințe au căpătat o dimensiune strategică. Într-un interval de timp relativ scurt, regimul și-a consolidat controlul asupra procesului constructiv prin completarea legislației urbanistice prin introducerea conceptului de schiță de sistematizare, reglementarea procedurilor prin care terenurile pentru construcții puteau fi trecute în proprietatea statului și a condițiilor pentru eliberarea autorizațiilor de construcții⁴². Drept urmare, în răstimpul deceniului șapte, statul a construit din

⁴¹ Vezi în acest sens, Mara Mărginean, *op. cit.*, p. 97–111.

⁴² *Decretul 545/1958 privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau a unor acțiuni de interes de stat*, „Buletinul oficial”, nr. 41 din 30 decembrie 1958; *Decretul 144/1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construcție, reparare și desființare a clădirilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și*

fonduri publice 554.000 de unități locative convenționale. Acestea li se adăugau încă un milion de unități construite din fondurile populației. Producția anuală de materiale de construcții a avut, de asemenea, cea mai spectaculoasă dezvoltare a perioadei postbelice, mare parte a acesteia luând calea șantierelor naționale⁴³.

Într-un asemenea context nu ar trebui să fie o surpriză pentru nimeni faptul că în deceniul al șaptelea cadrul legislativ privind administrarea spațiului locativ a fost modificat de câteva ori. Pe de o parte, autoritățile se vedeau nevoite să corecteze o serie de disfuncționalități apărute în răstimpul anilor anteriori și să armonizeze prevederile legale referitoare la statutul locuinței cu realitatea socială tot mai complicată. Una dintre problemele semnalate tot mai frecvent de autorități privea faptul că, în ciuda restricțiilor adoptate pentru a împiedica acumularea de capital aducător de profit în sfera privată, existau tot mai multe persoane care aveau în proprietate mai mult de o locuință ca urmare a unor moșteniri. Astfel, s-a impus proprietarilor în cauză fie înstrăinarea imobilelor către rude de gradul întâi, fie vânzarea acestora în termen de un an de la intrarea în vigoare a legii. Naționalizarea imobilelor nu a fost prevăzută numai în cazuri excepționale, atâta timp cât autoritățile păstrau încă vie memoria violențelor simbolice ale anilor 1950 tot mai des asociate cu un model stalinist de guvernare de care nou-instauratul regim ceaușist părea decis să se distanțeze cât mai grabnic⁴⁴. Pe de altă parte, factorii de decizie păreau tot mai interesați să reglementeze regimul juridic al stocului de locuințe construite din fondurile statului. Decretul nr. 445 din 27 mai 1966 a reglementat vânzarea către populație a imobilelor deținute de stat, statutul terenurilor pentru construcții, precum și acordarea de credite populației pentru construcția de locuințe proprietate personală⁴⁵. Spre deosebire de vechea legislație a anilor 1950, noile prevederi nu condiționau accesul la linia de

împărțelile terenurilor cu sau fără construcții, „Buletinul oficial” nr. 15 din 29 martie 1958; *Hotărârea din 20 noiembrie 1959 privind îmbunătățirea activității de sistematizare și proiectare în cadrul sfaturilor populare*, „Buletinul oficial” nr. 21 din 6 iulie 1963.

⁴³ Apartamentul convențional, sau apartamentul mediu, era locuința cu două camere folosită de autorități pentru evidența statistică.

⁴⁴ Apoi, în cadrul Plenarei CC a PCR din octombrie 1967, s-a discutat adoptarea unei noi legi privind construcția de locuințe din fondurile populației. ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 46/1970, f. 212–240.

⁴⁵ Aceste măsuri au fost completate cu reorganizarea ministerelor Construcțiilor și a Materialelor de Construcții, precum și cu reglementarea îndrumării, coordonării și controlului în domeniul construcțiilor, arhitecturii și sistematizării. De asemenea, un an mai târziu s-a adoptat *Decretul 713/1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală – de odihnă și turism – în localitățile balneoclimaterice și în alte locuri turistice*, „Buletinul oficial” nr. 66 din 23 iulie 1967.

creditare a statului de statutul profesional al solicitantului, ci doar de capacitatea acestuia de a asigura un avans între 30% și 40% din totalul prețului locuinței⁴⁶. Discutate inițial la nivelul conducerii politice, și abia ulterior transpuse în legislația românească, aceste dispoziții cuprindeau reglementări privind gestionarea stocului de locuințe la nivel național și normele de amplasare a noilor clădiri în localitățile urbane. Ulterior, în 1968, în paralel cu relaxarea condițiilor de creditare ce a permis muncitorilor cu venituri scăzute achiziționarea locuințelor construite de stat, s-a permis și vânzarea către populație a imobilelor vechi. În funcție de uzura construcției, s-au prevăzut reduceri substanțiale ale prețului de comercializare în cazul acelor clădiri pentru a căror renovare erau necesare sume mai mari de 40% din valoarea de piață a acestora⁴⁷.

Dezbaterile prilejuite de planificarea următorului plan cincinal (1971-1975), ce au avut loc în luna mai 1969 în cadrul mai multor ședințe ale Secretariatului și a Biroului Politic, au arătat că factorii de decizie erau mai decși ca niciodată să abordeze chestiunea spațiului locativ de o manieră cât se poate de pragmatică. Similar anului 1958, noul program de dezvoltare presupunea mobilizarea unui număr semnificativ de brațe de muncă de a căror cazare regimul era direct responsabil. Ca atare, se preconiza ca în următorii cinci ani să fie construite 520.000 de unități, cam câte se finalizaseră în tot deceniul al șaptelea. Însă, discuțiile din spatele ușilor închise între principalii lideri politici privitoare la impulsivitatea vânzării către populație a unei păți a stocului de apartamente construite din fondurile statului au arătat faptul că autoritățile erau mult prea puțin preocupate de acumularea de spațiu locativ pe care să-l administreze pe termen nedefinit prin structurile birocratice locale, ci mai degrabă să răspundă pe cât de bine putea presiunii forței de muncă prin alocări financiare minimale. Argumentul pe care îl avansează aici este că statul

⁴⁶ *Hotărârea nr. 2256/1969 privind acordarea de credite populației pentru locuințe proprietate personală de către Casa de Economii și Consemnațiuni și stabilirea nivelului dobânzilor la unele categorii de operațiuni de credit*, „Buletinul oficial” nr. 138 din 8 decembrie 1969.

⁴⁷ *Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism*, „Buletinul oficial” nr. 57–58 din 9 mai 1968; *Legea 19/1968 privind regimul juridic al terenurilor fără construcții din perimetrul construibil al municipiilor și orașelor*, „Buletinul oficial” nr. 81 din 24 iunie 1968; *Decret nr. 287 din 12 iunie 1970 privind unele măsuri pentru sprijinirea cetățenilor ale căror locuințe au fost distruse sau grav avariate din cauza calamităților naturale*, „Buletinul oficial” nr. 62 din 13 iunie 1970. Vezi și *Hotărârea nr. 900 din 1 ianuarie 1970 cu privire la pregătirea și realizarea lucrărilor de investiții*, „Buletinul oficial” nr. 1 din 1 ianuarie 1970. Vezi și Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond PCR Cluj, dos. nr. 5/1968, f. 120 și dos. nr. 21/1968.

socialist s-a folosit de interesul populației de a-și investi economiile în achiziționarea unei locuințe pentru a agrega un fond de lichidități pe care avea să-l folosească ulterior pentru finanțarea parțială a marilor programe naționale de construcție de locuințe, fără a se pune vreo presiune asupra marilor programe de investiții prevăzute a se realiza din fondul de acumulare. Sau, după cum remarca Nicolae Ceaușescu: „s-a considerat că este bine să ne oprim la 500.000 de apartamente. Inițial aveam în vedere 600.000, însă posibilități de a le construi nu sunt. Ne gândim să discutăm să mărim numărul apartamentelor pe care să le vindem populației, până la 50%, sau chiar și peste 50%. În Polonia, când am fost acum, ne-au informat că ei 80% din apartamente le vând populației, și eu chiar voi propune la sfârșit, ca chiar acestea care sunt ocupate – dacă le cumpără cei care locuiesc în ele, ca să nu provocăm mișcări”⁴⁸.

Similar anului 1958, concesiile rămăneau limitate față de nevoile reale ale populației și erau de fiecare acompaniate de o serie de măsuri pentru standardizarea spațiului locativ și reducerea prețului de cost. Presiunea venea de la vârful conducerii statului, atâta timp cât secretarul general Nicolae Ceaușescu declara: „Să scoatem un apartament la 35.000 de lei”⁴⁹. La momentul respectiv, prețurile de construcție variau între 20.000 de lei (aprox. 3500 US \$) și 50.000 de lei (9000 US \$) per unitate, diferențele de preț reflectând variații de suprafețe și finisaje. Astfel, față de prevederile legislative din anul 1958, prin cadrul legislativ adoptat la finele anilor 1960 s-au introdus cinci tipuri de unități tip (față de cele patru deja existente). Cum s-a stabilit că spațiu de negociere în ceea ce privește părțile de execuție nu prea exista, singura variantă viabilă pentru reducerea prețului de cost a constat din redimensionarea locuințelor și recalcularea sumelor pentru finisaje și dotări. De exemplu, creșterea numărului de unități construite a însemnat cumulara funcțiilor prin realizarea unor garsoniere cu nișe de gătit (kitchenete), prin proiectarea unor spații sanitare minimale, ce s-au dovedit adeseori nefuncționale după ce apartamentele au fost date în folosire, sau redimensionarea camerelor. Problema era chiar mai dificilă atâta timp cât

⁴⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 82/1969, vol. 1, f. 16 și 42. În răstimpul anilor ce au urmat, autoritățile au ajustat cadrul legislativ privind vânzarea spațiului locativ către populație: *Legea 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală*, „Buletinul oficial” nr. 46 din 31 martie 1973; (republicată), „Buletinul oficial” nr. 122 din 31 decembrie 1980; *Decretul 122/1974 privind modificarea articolelor 52 și 53 din Legea 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală*, „Buletinul oficial” nr. 65 din 20 aprilie 1974.

⁴⁹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 72/1969, f. 87.

pentru asigurarea funcționalității locuințelor respective erau necesare noi sisteme de gătit, preferabil electrice, care însă nu au fost realizate de industriile de resort și puse în comerț⁵⁰.

O altă problemă a constat din faptul că imediat după adoptarea măsurilor pentru sprijinirea construcției de locuințe în regim de proprietate privată autoritățile semnalau depășiri semnificative ale plafoanelor de cheltuieli de peste 23 de milioane lei față de estimările inițiale. De cele mai multe ori, aceste depășiri erau o consecință a unor alocări peste deviz a unor cheltuieli cu finisajele interioare, inclusiv parchet și lemnărie de calitate superioară. În general, locuințele construite după 1948 erau deficitare la acest capitol, arhivele locale și naționale abundând de mărturii referitoare la calitatea proastă a clădirilor date în folosință. Astfel, putem presupune că aceste depășiri ale plafoanelor alocate erau în primul rând expresia imediată a unor negocieri în plan local între constructor și beneficiar. Cazuri de depășiri au fost semnalate peste tot în țară⁵¹.

Însă dificultatea principală a constat din măsura în care autoritățile au reușit să asigure spațiu locativ surplusului de forță de muncă estimat în condițiile noului val de industrializare. Cel puțin teoretic, din valorile estimate în 1972 se preconiza că statul ar fi putut asigura locuințe doar pentru cel mult 15% din noua forță de muncă, restul fiind nevoită să se descurce singură. Ca și contra măsură recomandată de autorități, putem menționa reducerea numărului de angajați originari de la mare distanță (în fapt o descurajare a mobilității trans-regionale), recrutarea personalului din localitate sau din arealele învecinate și sprijinirea construcției de locuințe proprietate personală⁵².

Chiar dacă obiectivul autorităților de a extinde spațiul locativ astfel încât să se asigure câte o cameră pentru fiecare persoană nu a fost atins, în răstimpul deceniului al optulea s-au finalizat din fondurile publice peste 1,26 milioane de apartamente, cea mai mare valoare per deceniu din întreaga perioadă postbelică⁵³. Totuși, mobilizarea factorilor de decizie de a ajusta din mers

⁵⁰ Cf. Constantin Ionete, *op. cit.*, p. 57.

⁵¹ Materialul conține și alte detalii referitoare la o serie de abuzuri ale unor potențați locali care ar fi obținut suprafețe de terenuri peste cele stabilite prin lege precum și la numeroase încercări ale populației de a obține diverse derogări de la specificitățile proiectelor tip. În cele mai multe cazuri, statul s-a întors împotriva populației reclamând în instanță ceea ce se considera a fi o încălcare a legii și obligând proprietarii locuințelor să achite cheltuielile suplimentare. ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 95/1972, f. 15 și 125–130.

⁵² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 98/1972, f. 140–145.

⁵³ *Locuința, sau despre umanism în arhitectură (Editorial)*, „Arhitectura RSR”, 1/1972, p. 2. Se preconiza ca în deceniul nouă să fie finalizate 1,7 milioane apartamente convenționale.

țintele cincinalului 1971-1975 prin majorarea de mai multe ori a ratei de acumulare în detrimentul consumului populației a dus în scurt timp la schimbări notabile în felul în care cheștiunea locuinței a fost problematizată. De exemplu, deja în anii 1970 se constată o scădere dramatică a numărului locuințelor construite din fondurile populației față de deceniile anterioare. Tendința avea să se accentueze în cursul deceniului nouă, când populația a finalizat din resurse proprii doar 76.152 de unități, respectiv puțin peste un sfert față de deceniul anterior, și doar 7% față de anii 1950. Diminuarea numărului de locuințe construite de populație în regie proprie a fost instrumentată printr-un pachet legislativ adoptat în aceeași perioadă, care prevedea printre altele exercitarea unui control extrem de dur asupra comerțului de materiale de construcții și limitarea suprafețelor de teren ce ar fi putut servi construcției de locuințe din fonduri private.

Tabel nr. 5. Locuințe construite la nivel național între 1951 și 1989 pe medii și surse de finanțare

	Din fondurile statului, întreprinderilor și ale organizațiilor cooperatiste și obștești			Din fondurile populației construite cu forțe proprii		
	Nr. apt.	Suprafața locuibilă (mii metri pătrați)	Suprafață a medie per apt.	Nr. locuințe	Suprafața locuibilă (mii metri pătrați)	Suprafața medie per locuință
1951-1960	150167	4294	28,5	1143543	30441	27
1961-1970	553295	16459	30	999997	28437	28,4
1971-1980	1267850	89868	30	324690	13811	42,5
1981-1989	1012771	34950	35	76152	4076	53,5
MUNICIPII ȘI ORAȘE						
1951-1960	125070	3684	29,45	190718	5058	26,52
1961-1970	125070	15760		144411	4580	31,71
1971-1980	1231072	38702	31,40	60852	2791	45,86
1981-1989	953605	32705	34,29	14757	830	56,24
COMUNE						
1951-1960	25097	610	24,3	952825	25383	26,63
1961-1970	23976	699	29,15	855586	23857	27,88
1971-1980	38778	1166	30,6	263838	11020	41,76
1981-1989	65166	2245	34,45	61395	3246	52,87

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 540.

Limitarea numărului de locuințe construite din fondurile private nu a determinat o schimbare semnificativă a structurii proprietății, și cu atât mai puțin, o încetinirea a vânzărilor de locuințe către populație. Din contră,

autoritățile au continuat să asigure linii de creditare celor care aveau posibilitatea de a-și achiziționa apartamente finalizate prin mijloacele statului și să încurajeze structurile locale să crească pe cât posibil procentul vânzărilor⁵⁴. Totuși, creșterea numărului de apartamente proprietate-personală a determinat în primul rând o glisare graduală a centrului de greutate a programelor constructive dinspre cantitate către calitate. După cum remarca recent Ana Maria Zahariade, sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 oferă o excelență perspectivă asupra felului în care locuirea a devenit parte a unui stil de viață profund modernizat în raport cu deceniile anterioare⁵⁵.

Însă, consolidarea monopolului statului asupra întregului mecanism constructiv al spațiului locativ a fost ilustrativă pentru o strategie ceva mai complexă de restructurare a economiei după 1968 care a inclus și o serie de reglementări ale relațiilor de muncă industrială și a conturării unor noi culturi manageriale în întreprinderile naționale într-un moment în care, în răspăr cu eforturile țărilor occidentale de dezvoltare a serviciilor, Romania a optat pentru continuarea programului de industrializare intensivă. Mai concret, argumentul pe care îl avansează aici este că noua abordare a locuinței a fost parte a unui demers mult mai complex al autorităților socialiste de a instrumentaliza proiectul extinderii industriei grele printr-o reconceptualizare a modelului microeconomic de funcționare al întreprinderilor, și trebuie în mod obligatoriu pus în legătură cu mobilizarea elitei politice de creștere a fondului de acumulare cu orice preț⁵⁶.

Astfel, la finele anilor 1960, în paralel cu pachetul legislativ privind vânzarea către populație a unei părți a stocului de locuințe, autoritățile au sporit responsabilitatea întreprinderilor în gospodărirea spațiului locativ. Înființarea în 1967 a consiliilor oamenilor muncii (COM)⁵⁷, un tip de conducere colectivă cu reprezentare destul de redusă (între 15 și 35 de delegați), dar cu atribuții extrem de clare în ceea ce privește administrarea relațiilor de muncă la nivel de unitate de producție, a fost urmată în 1968 de

⁵⁴ Chestiunea locuințelor devenea importantă în condițiile „sporirii continue a retribuției și a celorlalte venituri ale oamenilor muncii”, dar și a creșterii semnificative a numărului muncitorilor și a „modernizării orașelor”, deci a industrializării și a urbanizării. Vezi *Legea nr. 4 din 31 martie 1973 (Republicată) privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație*, „Buletinul oficial” nr. 121 din 31 decembrie 1980.

⁵⁵ Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁶ David Granick, *art. cit.*, p. 11.

⁵⁷ Pentru o tratare sintetică a COM, vezi Alexandru Murad Mironov, *Comitetul Oamenilor Muncii*, în vol. *România 1945–1989: Enciclopedia regimului comunist-Instituții de partid, de stat, obștești și cooperatiste*, coord. Dan Cătănuș, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012, p. 133–140.

reglementarea mecanismului prin care spațiul locativ din fondurile de stat putea fi distribuit către forța de muncă din întreprinderi și ulterior, în 1969, de transferul unei părți a fondului locativ în gestiunea fabricilor⁵⁸. Repartiția locuințelor urma să fie realizată prin decizia COM-urilor, în funcție de disponibilitate și de prioritățile asumate de la nivelul fiecărei unități; ierarhizarea solicitărilor se făcea pe baza unui chestionar prin care se cuantifica statutul socio-profesional al solicitanților⁵⁹. Deși importante pentru că permiteau o eficientizare a sistemului de distribuție a locuințelor pe criterii aparent transparente, astfel de reglementări aveau în cele din urmă să crească vulnerabilitatea forței de muncă în fața angajatorului, atâta timp cât accesul la o astfel de locuință era condiționat nu de domiciliul într-o localitate anume ci de stabilitatea și reputația la locul de muncă⁶⁰. Mai concret, autoritățile au creat un mecanism prin care au încercat să limiteze fluctuația tot mai vizibilă a muncitorilor prin includerea chestiunii spațiului locativ în contractele de muncă: „Întrucât pentru această categorie de chiriași contractul de închiriere tip este accesoriu contractului de muncă, în contractul de închiriere se va face mențiunea «contractul de închiriere este accesoriul contractului de muncă și își pierde de drept valabilitatea în condițiile și termenele prevăzute de lege»”⁶¹. Sau, după cum se exprima Nicolae Ceaușescu în una din ședințele Biroului executiv, „marile întreprinderi să-și construiască, să aibă în proprietatea lor fondul de locuințe. A plecat muncitorul sau funcționarul din întreprinderea respectivă, să libereze și casa și să intre acolo cel pe care l-a angajat. Va trebui să facem acest lucru chiar de anul viitor”⁶². Printre alte măsuri adoptate în aceeași perioadă ce pot fi subsumate unui efort al autorităților de a stopa fluctuația forței de muncă, și care erau în strânsă legătură cu chestiunea accesului la stocul de locuințe administrat de stat, putem să amintim și legea

⁵⁸ Vezi în acest sens *Instrucțiunile nr. 33.110 din 3 august 1968 privind metodologia de repartizare a fondului locativ de stat și normele de repartizare, între locatarii principali, a cheltuielilor comune de folosință, întreținere și reparație a locuințelor și spațiilor cu alta destinație decât aceea de locuință*, „Buletinul oficial” nr. 111 din 16 august 1968.

⁵⁹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 132/1969, f. 3.

⁶⁰ Măsura a fost pentru prima dată anunțată în fața muncitorilor de la Uzinele 23 August. Ulterior, Ceaușescu a discutat chestiunea într-o întâlnire cu directorii centralelor industriale. Vezi Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. V, *Rapoarte, cuvântări, articole. Iulie 1970–Mai 1971*, București, Edit. Politică, 1971, p. 600.

⁶¹ Spre deosebire de locuințele administrate de administrația locală, cele intrate în gestiunea întreprinderilor nu se puteau vinde către populație. Vezi de exemplu, *Legea nr. 1 din 26 martie 1970 organizării și disciplinei muncii în unitățile socialiste de stat*, „Buletinul oficial” nr. 27 din 27 martie 1970.

⁶² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 132/1969, f. 21.

salarizării adoptată în 1972 ce prevedea printre altele și o serie de avantaje pentru cei cu vechime dovedită într-o întreprindere.

Discuțiile din cadrul unei ședințe din februarie 1970, când pe masa liderilor politici s-a găsit proiectul legii organizării și disciplinei muncii în unitățile socialiste de stat, au arătat însă că astfel de idei erau cu greu respectate. Gheorghe Stoica, unul dintre participanții la ședință, atrăgea atenția asupra faptului că nu de fiecare dată muncitorii erau cu adevărat cooptați în luarea deciziilor, nici chiar atunci cât se discutau aspecte care îi priveau în mod direct, precum era cazul repartizării de locuințe din fondurile întreprinderilor. Ambiguitățile conturate ca urmare a caracterului mult prea general al legislației, cu precădere al contractului colectiv care prevedea aspecte sumative legate de stagiul de muncă, însă, au făcut ca: „în ultimul timp aceste beneficii să se subțieze foarte serios, în sensul tovarășe Ceaușescu, și vă rog să mă credeți și să puneți tovarășii să cerceteze să vedeți că sunt mii de muncitori care timp de ani de zile sunt scriși pe liste și stau de ani de zile din cauză că s-a tot subțiat, sunt întreprinderi mici unde se dă la fondul de locuințe puțin și numai oamenii cu posibilități, care au economii mai mari beneficiază de acest lucru”⁶³.

Replica lui Ceaușescu, venită imediat, a explicat că construcția de locuințe nu era prevăzută în contractul colectiv, „care este formal” și preluat din capitalism, ci în planul de stat. Însă, ceea ce astfel de schimburi de replici evidențiau era tocmai dimensiunea profund neomogenă și informală a managementului stocului de locuințe la nivelul conducerii de fabrică.

Discutată de câteva ori în răstimpul anilor 1970, chestiunea interconectării dintre activitatea industrială și extinderea stocului de locuințe a fost oficializată în 1978 prin adoptarea Legii privind formarea, planificarea, destinația și vărsarea beneficiilor. Conform textului legii „beneficiul, element al valorii nou create, constituie resursa de bază pentru formarea fondului național de dezvoltare economico-socială și a fondului de consum social, în concordanță cu cerințele realizării unei înalte eficiențe economice și sociale în toate sectoarele de activitate, ale înlăturării reproducției socialiste lărgite și dezvoltării în ritm susținut a economiei naționale”⁶⁴. Prezentat în detaliu din perspectiva felului în care acesta se poate constitui, fondul de beneficii era rezultatul imediat al programelor de tehnologizare, automatizare și creștere a productivității muncii, și ar fi trebuit să asigure întreprinderilor tocmai acel surplus financiar care ar fi putut să fie direcționat către construcția de locuințe

⁶³ *Ibidem*, dos. nr. 19/1970, f. 26.

⁶⁴ *Legea nr. 29 din 22 decembrie 1978 privind formarea, planificarea, destinația și vărsarea beneficiilor*, „Buletinul oficial nr. 114 din 27 decembrie 1978.

și a altor investiții cu caracter social. Însă, același text de lege aducea câteva precizări suplimentare. Astfel, în ciuda faptului că legislația permitea redirecționarea profitului către locuințe, statul impunea o ordine de prioritate; în aceeași logică a industrializării extensive în care funcționa regimul în anii 1970, în cazul în care beneficiile erau insuficiente pentru acoperirea tuturor necesităților, sumele urmau să fie distribuite într-o ordine prestabilită: finanțarea investițiilor, acțiuni sociale, participarea oamenilor muncii la beneficii, și abia apoi construcțiile de locuințe.

Legea beneficiilor trebuie citită în tandem cu Legea nr. 5 din 6 iulie 1978 cu privire la organizarea și conducerea unităților socialiste de stat, și la funcționarea acestora pe baza autoconducerii muncitorești și autogestiei economice-financiare, cu noul Cod al muncii din 1972 și cu Legea referitoare la reevaluarea statutului maiștrilor din 1977⁶⁵. Noul cadru legislativ implica nu doar o serie de elemente de privilegieri și de implicare a forței de muncă prin reprezentanții săi în conducerea întreprinderilor, dar, mult mai important, îi făcea și responsabili pe aceștia de îndeplinirea normelor și de mersul activităților în fabrici, plata salariilor în integralitatea lor către toți angajații unei întreprinderi fiind condiționată de nivelul de randament al secțiilor așa-zis productive. În contextul crizei economice a anilor 1980 (cumulată cu învechirea tehnologiei), aceste reglementări privind „acordul global” aveau să contureze un cadru legal ce a permis conducerilor întreprinderilor să reducă semnificativ investițiile în extinderea infrastructurii sociale (inclusiv a construcției de locuințe) ca măsură de avarie în gestionarea fondurilor tot mai puține și mai dificil de obținut⁶⁶. Astfel se explică, cel puțin în parte, declinul domeniului construcțiilor de locuințe în răstimpul anilor 1980.

Concluzii

Contribuția și-a propus să pună în oglindă două aspecte complementare: industria materialelor de construcții și locuințele. Construind pe un amplu corpus documentar și pe o bogată istoriografie românească și internațională, argumentul avansat în acest articol este că atâta timp cât munca, industrializarea, și spațiul urban s-au născut din tradiția europeană, acestea trebuie analizate în conversație și în contextul mai larg al practicilor

⁶⁵ *Legea nr. 6 din 30 iunie 1977 privind rolul și atribuțiile maistrului în producție*, „Buletinul oficial” nr. 62 din 8 iulie 1977.

⁶⁶ Vezi Katherine Verdery, *Socialismul: ce a fost și ce urmează*, Iași, Edit. Institutul European, 2003.

europene⁶⁷. În acest sens, demersul de față și-a propus să răspundă câtorva întrebări cheie: Există o legătură organică între dinamica procesului de industrializare și schimbarea tiparelor de viață cotidiană în România postbelică? Este conceptul de oraș socialist relevant pentru documentarea transformărilor vieții sociale după 1945 în integralitatea lor și ce ne spune acesta despre experiența oamenilor trăind dincolo de perimetrele bine-definite ale urbanului? În ce măsură implicațiile sociale ale industrializării postbelice în România au diferit de cele din alte țări (non)socialiste care s-au industrializat în aceeași perioadă? Răspunsul la aceste întrebări, și la altele asemănătoare, subsumat studiului de față, poate să ofere o evaluare sintetică asupra schimbărilor survenite la nivel național în țesutul construit după 1945 și să particularizeze experiența românească nu doar din perspectiva deja clasice dihotomii socialism-capitalism, cât mai ales, a implicațiilor sociale ale unui proiect de lungă durată de dezvoltare, care a angrenat numeroase viziuni de urbanitate în multe părți ale globului în deceniile ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Având în vedere numeroasele transformări ce au marcat societatea românească în deceniile postbelice, putem considera că procesul complicat de articulare a urbanului nu poate să fie disjuns de o serie de schimbări survenite în felul în care forța de muncă însăși s-a raportat la un tip de modernitate industrială vizibilă deopotrivă în estul socialist și în vestul capitalist, această percepție fiind în mare măsură o consecință a felului în care viața în noile comunități a evoluat în raport cu traiul în mediul rural.

⁶⁷ Vezi Marsha Siefert, *Introduction: Labor in State-Socialist Europe since 1945: Toward an Inclusive History of Work*, în vol. *Labor in State-Socialist Europe, 1945–1989 Contributions to a History of Work*, coord. Marsha Siefert, Budapeșt, CEU Press, 2019, p. 4.